

УДК 027.7:373.58(477.74-21)''1817/1865''

М. В. Алексєєнко,

завідувач відділу рідкісних книг та рукописів

Наукової бібліотеки

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна,

тел.: (0482) 34 77 89

e-mail: library@onu.edu.ua

СТРУКТУРА БІБЛІОТЕКИ РІШЕЛЬЄВСЬКОГО ЛІЦЕЮ (1817–1865) В ОДЕСІ

У статті розглядається структура бібліотеки Рішельєвського ліцею в Одесі – першого у XIX ст. навчального закладу змішаного типу на півдні України. На основі архівних джерел та відомостей періодичних видань навчального закладу книжкове зібрання розглядається як бібліотечна установа. У складі бібліотеки Рішельєвського ліцею виділялися такі підрозділи: фундаментальна (основна), студентська, Інституту східних мов, а також кабінети: студентський кабінет книг (згодом – Пироговська бібліотека студентів), кабінет для читання газет та журналів, кабінет для читання професорів.

Ключові слова: Рішельєвський ліцей, бібліотека, бібліотечний комітет, бібліотечна справа

Бібліотека Рішельєвського ліцею – структурний підрозділ навчального закладу привілейованого типу, створеного в Одесі згідно указу від 2 (14) травня 1817 р. Книжковий фонд бібліотеки Рішельєвського ліцею забезпечував науково-дослідні, освітні та культурні потреби викладачів та студентів ліцею. Ліцейська бібліотека на протязі свого існування трансформувалася разом з навчальною установою, змінювались підходи до організації бібліотечної справи та формування фондів книгозбірні. Зміни у структурі ліцейської бібліотеки були пов'язані зі статусом Рішельєвського ліцею у системі навчальних закладів Російської імперії. Відомості стосовно структури ліцейської бібліотеки в Одесі – основної навчальної установи регіону, є цінним джерелом з історії бібліотечної справи півдня України.

На початковому етапі існування бібліотеки Рішельєвського ліцею (1817–1837 рр.) її устрій повторював структуру книжкового зібрання Комерційної гімназії: бібліотечний фонд розподілявся на «нерухому» (основну) та «рухому» (з учбових книг, що продавалися учням) частини. «Нерухома» бібліотека була під наглядом одного з викладачів ліцею за сумісництвом до травня 1850 р., коли Рішельєвський ліцей отримав право мати штатного бібліотекаря [17, с. 55; 38, с. 127–128].

До 1837 р. ліцейська бібліотека не розподілялась на підрозділи, а функціонувала як єдина фундаментальна (основна) бібліотека. Ця ж фундаментальна

бібліотека була основним книгосховищем на протязі всього часу існування навчального закладу. Основною функцією бібліотеки було забезпечення викладацького складу ліцею літературою для проведення занять.

Фундаментальна бібліотека ліцею в Одесі удосконалювалась поступово. Порівняно невеликий фонд книгозбірень Комерційної гімназії та Благородного інституту, що став основою зібрання Рішельєвського ліцею, потребував збільшення та уніфікації. Основну частину книг бібліотеки Рішельєвського ліцею складали навчальні посібники – підручники та хрестоматії – з різних дисциплін, що викладалися в ліцеї (філології, юриспруденції, історії, математики, механіки, фізики, хімії, сільськогосподарських наук, природничої історії, комерції тощо). Робота викладачів ліцею, що виконували обов'язки бібліотекарів у перші роки існування Рішельєвського ліцею М. С. Черемисінова та І. Ф. Гриневича, викликала незадоволення керівництва як закладу, так і Одеського навчального округу: 12 років бібліотека працювала без каталогу книг, не було пристосованого приміщення для розміщення літератури, книги достатньо довго були нерозібрані, бібліотека обслуговувала читачів всього декілька годин на тиждень [16, с. 42–43].

Початок науковому упорядкуванню роботи бібліотеки Рішельєвського ліцею було покладено виконуючим обов'язки бібліотекаря П. О. Симоновичем: 25 грудня 1829 р. він представив на розгляд Правління ліцею перший рукописний каталог бібліотеки, де книги були розташовані у систематичній послідовності [1, арк. 2].

З 1837 р. Рішельєвському ліцею для закупівлі книг для бібліотеки почали виділяти 2000 руб., а згідно штатного розкладу виконуючий обов'язки бібліотекаря, почав отримувати 350 руб. асигнаціями на рік (100 руб. 6 коп. сріблом) [40, с. ССХVІІІ].

Робота фундаментальної бібліотеки була удосконалена створеними бібліотечними комітетами за участю викладачів ліцею. У 1839 р. виконуючим обов'язки бібліотекаря П. В. Беккером були складені «Правила для хранения книг в библиотеках». Згідно нових правил обслуговування читачів повинно було проходити три рази на тиждень, книги з основної бібліотеки видаватися викладачам на один місяць, ліцеїстам книги видавалися тільки за дорученням викладачів. Правила також передбачали наявність разом з головним каталогом бібліотеки і алфавітного, а також книги для запису казенного майна та спеціального реєстру книг. Всі книги фундаментальної бібліотеки повинні були отримати інвентарні номери та бути проштамповані [5, арк. 5]. Всі ці нововведення з'явилися після роботи бібліотечних комітетів у 1838–1842 рр., до складу яких входили викладачі Рішельєвського ліцею [13, с. 29–36]. Такі правила діяли до 1850 р., до того часу, коли ліцей в Одесі отримав штатну посаду бібліотекаря.

Першим штатним бібліотекарем Рішельєвського ліцею став В. М. Шишковський. Згідно штатного розкладу бібліотекар отримував 400 руб. сріблом на рік

і весь свій робочий час присвячував організації бібліотеки та обслуговуванню читачів. З цього часу фундаментальна частина ліцейської бібліотеки була відкрита для обслуговування щоденно з 10-ї години ранку до 2-ї години дня [27, с. 5].

Після прийняття у 1837 р. нового Статуту Рішельєвського ліцею структура навчального закладу почала поступово ускладнюватись: з'явилися відділення (юридичне та фізико-математичне з 1837 р., камеральне з 1841 р.), збільшилась кількість ліцейств. Все це призвело до необхідності розподілу бібліотечного фонду Рішельєвського ліцею на декілька частин. При сприянні попечителя Одеського навчального округу Д. М. Княжевича у ліцеї були відкриті студентська бібліотека, кабінет для читання газет та журналів, відділена бібліотека Інституту східних мов від бібліотеки фундаментальної [25, с. 5]. Але саме фундаментальна бібліотека залишалась основною частиною книжкового зібрання Рішельєвського ліцею протягом всіх років існування навчального закладу.

Студентська бібліотека, як особливий підрозділ, була створена в Рішельєвському ліцеї в 1838 р. за ініціативи попечителя Одеського навчального округу Д. М. Княжевича [3, арк. 2 зв.]. Але архівні документи говорять про бібліотеку вихованців (мовою джерела – «воспитаническую библиотеку», «библиотеку для воспитанников пансиона»), що існувала раніше, її фонд згодом увійшов до складу студентської. Книги бібліотеки вихованців були передані молодшим учителем Демостико у ведення інспектора М. Д. Деларю. Надані книги бібліотеки вихованців у кількості 74 найменувань в 119 т. російською, французькою, німецькою, латинською та грецькою мовами супроводжувалися каталогом [3, арк. 54–56 зв., 60–62 зв.].

Однак, у 1838 р. Д. М. Княжевич запропонував створити студентську бібліотеку за зразком існуючих подібних підрозділів у вищих навчальних закладах Російської імперії [3, арк. 2]. Список книг для студентської бібліотеки на суму 700 руб. з 39 найменувань в 849 одиницях з російської словесності, богослов'я, історії, географії, математики, фізики та хімії був складений викладачами Рішельєвського ліцею [3, арк. 5, 24–24 зв.].

У листопаді 1838 р. книги були закуплені, керувати студентською бібліотекою доручили інспектору ліцею. У різні роки опікувалися цим підрозділом інспектори І. Г. Міхневич та Г. І. Соколов, які подавали до Правління ліцею списки книг, необхідних для студентської бібліотеки [9, арк. 89].

Для користування бібліотекою були розроблені спеціальні правила, затверджені Правлінням ліцею: 1) Студентська бібліотека знаходиться в завідуванні інспектора ліцею. 2) Шафи, в яких зберігаються книги цієї бібліотеки, розміщуються в Студентському Музеї; каталог книг та ключ від шафи знаходяться у інспектора. 3) Видача книг студентам проводиться з дозволу інспектора один або два рази на тиждень, в призначені для цього дні. 4) Ім'я студента та заголовки виданого йому з бібліотеки твору вносяться із зазначенням часу видачі в особливу книгу, що зберігається в шафі бібліотеки. 5) Кожному студен-

ту дозволено видавати тільки по одному одностомному твору, при багатотомних творах – не більше двох томів. 6) Книга не може перебувати у студента довше двох тижнів. З початком канікул все книги, взяті студентами, повертаються до бібліотеки. 7) За збереження книги несе відповідальність студент, і по закінченню закладу йому видається атестат не інакше, як після повернення в цілості взятої ним з бібліотеки книги, або по заміні втраченої новою. 8) Зовнішнім студентам можуть видаватися книги з дозволу інспектора, але не інакше, як з дотриманням всіх вище зазначених правил. 9) Книги Студентської бібліотеки в жодному разі не можуть видаватися гімназістам. 10) На підставі затверджених вищим начальством правил для завідування майном ліцею, інспектор представляє Правлінню ліцею кожні півроку звіт про стан студентської бібліотеки [3, арк. 28–28 зв., 29–29 зв.].

Офіційна періодика Рішельєвського ліцею – «Промови» та «Щорічні акти» – дає можливість простежити безперервне поповнення фонду студентської бібліотеки до 1856 р. Якщо у 1838 р. фонд студентської бібліотеки становив всього 74 назви у 119 томах [3, арк. 54–56 зв., 60–62 зв.], переданих з бібліотеки вихованців, то у 1845 р. – 331 назва у 603 томах [25, с. 15], у 1856 р. – вже 565 назв у 1052 томах [30, с. 220]. У дослідженні І. Г. Міхневича наводяться відомості про те, що книгами цієї студентської бібліотеки користувалися переважно вихованці пансіону при ліцеї. За даними дослідника у 1857 р. цю студентську бібліотеку було запропоновано передати для використання пансіонерами та вихованцями гімназії при ліцеї [39, с. 129–130]. Але в офіційній періодиці Рішельєвського ліцею така інформація відсутня.

Відомості про функціонування студентської бібліотеки у 1857–1865 рр. досить суперечливі. Починаючи з 1857 р. в «Урочистих актах Рішельєвського ліцею» (так з цього часу почав називатися періодичний орган Рішельєвського ліцею), з'являється інформація про створення *студентського кабінету книг* [31, с. 4]. Кабінет утворився за активної участі професора-юриста Олександра Володимировича Лохвицького (1830–1884). За першій рік існування «Кабінету для читання студентів» чиновниками, викладачами та студентами ліцею було пожертвовано грошима 177 руб. 13 коп. Таким чином, у «Кабінеті для читання студентів» було зібрано 509 томів книг та журналів, серед яких «Современник», «Отечественные записки», «Русский вестник», «Русская беседа», «Библиотека для чтения», «Экономический указатель» [11, арк. 14 зв.; 32, с. 4].

У цьому ж 1857 р. були складені «Правила для Кабинета для чтения студентов Рижельевского лицея». Згідно правил, цей кабінет для читання створювався тільки для студентів. Його призначення – надавати ліцеїстам довідкову інформацію стосовно нових досягнень сучасної на той час науки. Крім інспектора ліцею керувати кабінетом для читання студентів повинні були і самі ліцеїсти. Але замовляти нову літературу самостійно вони не могли, тільки зі згоди інспектора [11, арк. 6–7 зв.].

До 1857 р. відноситься доповідна записка міністру народної освіти від попечителя Одеського навчального округу М. І. Пирогова, де останній досить

критично висловлювався про роботу як Рішельєвського ліцею загалом, так і про стан його бібліотеки. М. І. Пирогов писав, що «библиотека существует только по имени» [37, с. 21]. Саме цим він і керувався, коли передав свої книги у кількості 1500 томів для бібліотеки Рішельєвського ліцею. Якщо виходити з офіційних документів Рішельєвського ліцею та спогадів ліцеїстів, то цей книжковий дар склав основну частину «Кабінету для читання студентів», який згодом отримав назву «Пироговская библиотека студентов» [12, арк. 57; 33, с. 61]. 8 листопада 1858 р. студенти Рішельєвського ліцею Арістов, Доні та Романов звернулись до директора ліцею П. В. Беккера з проханням перейменувати «Кабінет для читання студентів» на «Пироговську бібліотеку студентів» [11, арк. 26 зв.].

«Кабінет для читання студентів» перебував під наглядом самих ліцеїстів та одного з викладачів навчального закладу. У 1857 р., наприклад, кабінетом займалися три студенти, обрані товаришами, Стратонов, Коллович і Величковський [11, арк. 6], у 1859 р. – Завадський, Синіцин та Чернов [32, с. 50]. З 1859 р. по 1864 р. кількість назв книг у студентському кабінеті для читання збільшилася більш ніж у 4,5 рази: 1859 р. – 688 назв у 1421 книгах [33, с. 61], 1864 р. – 3117 [36, с. 116].

Що стосується студентської бібліотеки, створеної за ініціативи Д. М. Княжевича у 1838 р., то, починаючи з 1857 р., інформація про її функціонування у офіційних документах Рішельєвського ліцею відсутня. У доступних джерелах немає згадок ні про з'єднання цих книг з основною (фундаментальною) ліцейською бібліотекою, ні з «Пироговською бібліотекою студентів». Перед нами яскравий приклад несумлінного ведення документації у Рішельєвському ліцеї, який не дає можливості досконало простежити долю цієї частини книжкового ліцейського зібрання.

Таким чином, чіткої організації роботи студентської бібліотеки в Рішельєвському ліцеї не було. Така ситуація викликала справедливе незадоволення як викладачів, так і ліцеїстів.

Кабінет для читання газет та журналів (у джерелах зустрічаються назви «журнальный кабинет», «кабинет для чтения журналов») був відкритий на початку 1838 р. [20, с. 8], після прийняття нового Статуту Рішельєвського ліцею 1837 р. Мета створення подібного кабінету – «дать возможность желающим следить за ходом наук и успехами просвещения» [22, с. 15]. Опікувався кабінетом для читання газет та журналів один з викладачів ліцею, наприклад, у 1860 р. це був О. М. Богдановський, який обіймав посаду інспектора [33, с. 14]. Протягом 1838–1844 рр. для кабінету щорічно передплачували до 48 найменувань вітчизняних та закордонних періодичних видань [19, с. 8; 25, с. 14]. У 1846–1857 рр. кількість видань, що передплачувалась, зменшилась до 20–30 на рік [26, с. 112; 29, с. 64; 35, с. 116]. З 1860 р. для кабінету для читання перестали передплачувати іноземні видання [33, с. 14; 35, с. 116]. Після річного використання всі примірники періодичних видань з кабінету передавались до

фундаментальної бібліотеки ліцею [23, с. 15; 24, с. 7]. Фінансувався кабінет для читання газет та журналів здебільшого за рахунок пожертв приватних осіб [22, с. 15].

В архівних документах збереглися назви передплачених для цього кабінету вітчизняних періодичних видань. Серед них «Одесский вестник», «Христианское чтение», «Санкт-Петербургские ведомости», «Московские ведомости», «Северная пчела», «Библиотека для чтения», «Журнал Министерства народного просвещения», «Современник», «Журнал Министерства государственных имуществ», «Москвитянин», «Отечественные записки», «Сын Отечества», «Посредник», «Журнал мануфактур и торговли» тощо [9, арк. 80–80 зв.]. Періодичні видання протягом року використовувались у «Кабінеті для читання», а потім передавались до основної (фундаментальної) бібліотеки Рішельєвського ліцею.

Відомості про функціонування *кабінету для читання професорів* з'являються в офіційній періодиці Рішельєвського ліцею з 1860 р. [33, с. 14]. Цією частиною бібліотечного зібрання опікувався особисто директор ліцею [34, с. 84]. Щорічно для кабінету для читання професорів передплачувалось від 5 до 17 вітчизняних періодичних видань та від 38 до 43 закордонних [35, с. 116]. Кількість іноземних періодичних видань, що передплачувались для кабінету для читання професорів, значно перевищувала кількість вітчизняних.

Бібліотека Інституту східних мов при Рішельєвському ліцеї існувала з 1840 р. по 1854 р. Книги зі східної тематики влилися до фонду Рішельєвського ліцею з приєднанням до нього Училища східних мов (у джерелах зустрічаються назви «Институт восточных языков», «Восточное училище», «Школа восточных языков»), яке з 1828 р. функціонувало в Одесі [39, с. 405]. Зовсім невелика бібліотека Училища східних мов у кількості 20 найменувань 12 липня 1838 р. була передана колишнім директором Училища П. С. Курляндцевим бібліотекарю Рішельєвського ліцею Ф. Кнорре та спочатку зберігалася в основній (фундаментальній) бібліотеці [4, арк. 21]. До складу бібліотеки училища Східних мов входили різні цінні граматики зі східних мов відомих орієнталістів С. де Сасі, К.-Е. Саварі, П. Жобера, словник Франциска Менінського, праці Мустафи Наїма та Мехмеда Рашида з історії східних країн, «Книга порад» (Пенді-наме), приписувана Сааді Ширазі тощо [4, арк. 23–24 зв.].

Окремо бібліотека Інституту східних мов у складі Рішельєвського ліцею стала функціонувати з 1840 р. [21, с. 94], коли книги східної тематики з основної (фундаментальної) бібліотеки були виділені для окремого зберігання при сприянні попечителя Одеського навчального округу Д. М. Княжевича [25, с. 5]. Завідував бібліотекою найчастіше професор східних мов. У різні часи це були професор В. В. Григор'єв (1840–1844), професор В. Н. Кузьмін (1845–1851), старший вчитель А. Шутов (1852), професор І. М. Холмогоров (1853–1854).

На утримання Інституту Східних мов виділялася особлива сума, до складу якої входили і гроші на закупку книг. За штатним розкладом ліцею на бібліо-

теку Інституту Східних мов виділялось 700 руб. асигнаціями або 200 руб. сріблом щорічно [7, арк. 243–243 зв.].

Значно поповнилась бібліотека Інституту східних мов у період роботи у Рішельєвському ліцеї в 1838–1844 рр. сходовознавця В. В. Григор'єва. Для поповнення бібліотеки книгами зі східної тематики він у липні-серпні 1839 р. був відраджений до Стамбула [6, арк. 1–1 зв., 7; 14, с. 43–44]. Для придбання східної літератури В. В. Григор'єву було виділено 500 руб. [36, с. 116]. Він привіз зі столиці Османської імперії 11 найменувань книг у 23 томах на суму 491 руб. 85 коп. асигнаціями [6, арк. 9–9 зв., 10 зв.].

Серед привезених зі Стамбулу книг фігурували праці відомих турецьких істориків Мустафи Наїма (1655–1716), Сулеймана Іззі (1591–1660), Катіба Челебі (1609–1657), Мехмета Субхі (XVIII ст.), Ахмета Васифа (?–1806) у виданнях XVIII–XIX ст. Привіз В. В. Григор'єв і художню літературу – переклад турецькою мовою поеми «Квітковий сад» («Гюлістан») Сааді Ширазі (1201–1298) та 10 примірників турецького перекладу відомої в країнах Сходу повісті про кохання «Лейлі та Меджнун» [6, арк. 10–10 зв.].

Привезені В. В. Григор'євим зі Стамбулу книги, а також інші видання, що замовлялись ним для потреб Інституту східних мов за посередництва генерал-губернатора Новоросійського краю М. С. Воронцова, до березня 1840 р. зберігались в основній (фундаментальній) бібліотеці Рішельєвського ліцею. Після звернення В. В. Григор'єва до Правління ліцею спеціально для бібліотеки Інституту східних мов була виділена спеціальна кімната і зроблені шафи [7, арк. 40].

Книги східної тематики замовлялися у Парижі, Берліні, Казані [7, арк. 42 зв., 101–103]. Здебільшого це були навчальні посібники, авторами яких були викладачі Казанського університету Х. Д. Френ, О. К. Казем-Бек, К. К. Фойгт, І. Березин та ін. Але поповнення книжкового фонду Інституту східних мов відбувалося не без непорозумінь. Наприклад, збереглися архівні документи, в яких Рішельєвський ліцей скаржився, що друкарня Казанського університету надіслала до Одеси дефектні примірники книг. На жаль, листування не привело до позитивного рішення з цього питання і дефектні книги не були замінені якісними [7, арк. 253, 254–254 зв., 275–275 зв.].

Поповнення бібліотеки Інституту східних мов відбулося і за рахунок книг духовного змісту, надісланих з м. Ногайськ. З 96 примірників книг турецькою, персидською, арабською та татарською мовами 8 примірників були передані до бібліотеки Інституту східних мов, інші – до рухомої бібліотеки студентів Рішельєвського ліцею у 1840 р. [7, арк. 151–151 зв.]. Серед цих книг – Євангелія турецькою мовою, надруковані в Астрахані та Карсі у 1813–1815 рр., Псалтирі турецькою та арабською мовами, «Книга Мойсея» татарською мовою.

На червень 1841 р. в Рішельєвському ліцеї налічувалося 225 назв книг східної тематики у 368 т. [21, с. 94]. Бібліотека Інституту східних мов поповнювалась книгами відомих орієнталістів М. Ланчі, А. Ханджері, А. К. Казембека, О. В. Болдирева тощо [7, арк. 101–101 зв.; 8, арк. 152–152 зв., 208]. Згідно зві-

ту Рішельєвського ліцею за 1845–1846 н. р. у бібліотеці Інституту східних мов зберігалось 393 – назви творів, у тому числі 60 – манускриптів арабською, перською та турецькою мовами [10, арк. 9].

Книжкове зібрання Інституту східних мов поповнювалось і за рахунок дарувальників. Особливо відрізнявся на цьому терені попечитель Одеського навчального округу Д. М. Княжевич. Наприклад, ним було подаровано перший том «Французько-арабсько-персько-турецького словника» колишнього господаря Молдавії Олександра Ханджері (1759–1854), який з 1821 р. мешкав у Москві та за посередництва Міністерства закордонних справ Російської імперії видав цей словник [7, арк. 212–213; 8, арк. 192–192 зв.]. Д. М. Княжевичем були подаровані й інші видання, про що згадувалося вище.

Не дивлячись на всі зусилля В. В. Григор'єва з організації окремої бібліотеки Інституту східних мов, частина східної літератури ще у 1842 р. зберігалась в основній (фундаментальній) ліцейській бібліотеці. Про це і повідомляв бібліотекар П. В. Беккер Раді Рішельєвського ліцею у проханні передати всі подібні примірники до бібліотеки Інституту східних мов. Рішення про передачу цих книг було прийнято тоді ж [2, арк. 140 зв.].

«Щорічні акти» та «Урочисті акти» Рішельєвського ліцею говорять про систематичне поповнення бібліотеки Інституту східних мов. Наприклад, якщо у 1842 р. бібліотека складалась з 248 назв у 412 т., протягом року надійшло 23 назви в 44 т. [22, с. 15], то в 1854 р., під кінець свого перебування в Одесі, бібліотека Інституту східних мов складалась вже з 461 назви в 772 т. [29, с. 64]. У 1853 р. професором І. М. Холмогоровим був складений каталог книг бібліотеки Інституту східних мов [28, с. 104].

За височайшим указом від 22 жовтня 1854 р. викладання східних мов в Рішельєвському ліцеї було скасовано, а всі навчальні посібники Інституту східних мов були передані до Санкт-Петербурзького університету [15, с. 287; 29, с. 59].

Для передачі книг Інституту східних мов до Санкт-Петербургу професор І. М. Холмогоров склав опис бібліотеки, який 26 жовтня 1853 р. був завірений тодішнім директором Рішельєвського ліцею М. Н. Мурзакевичем. Згідно цього опису до Санкт-Петербурзького університету з Рішельєвського ліцею було передано 362 назви творів та 59 дублетів книг східної тематики [18, с. 24]. Серед них видання арабською, персидською, турецькою та китайською мовою. Тематика книг досить широка – богослов'я, міфологія, філософія, правознавство, математика, мовознавство, археологія, енциклопедії та словники, журнали та праці наукових товариств (серед яких і «Записки Одесского общества истории и древностей»). Цей опис дає повне уявлення про якісний та кількісний склад бібліотеки Інституту східних мов, що функціонував в Одесі при Рішельєвському ліцеї.

Таким чином, структура бібліотеки Рішельєвського ліцею змінювалась поступово, всі зміни були пов'язані з реформуванням самого навчального закладу. Бібліотека почала розподілятися на підрозділи та кабінети (бібліотеки: фундаментальна (основна), студентська, Інституту східних мов; кабінети: студент-

ський кабінет книг (Пироговська бібліотека студентів), кабінет для читання газет та журналів, кабінет для читання професорів), діяльність яких була спрямована як на удосконалення збереження та систематизації книг, так і на обслуговування читачів.

Список використаних джерел та літератури

1. ДАОО. – Ф. 44 (Рішельєвський ліцей). – Оп. 1. (1829, госп. частина). – Спр. 14.
2. ДАОО. – Ф. 44 (Рішельєвський ліцей). – Оп. 1 (1838). – Спр. 33.
3. ДАОО. – Ф. 44 (Рішельєвський ліцей). – Оп. 1 (1838). – Спр. 40.
4. ДАОО. – Ф. 44 (Рішельєвський ліцей). – Оп. 1 (1838). – Спр. 42.
5. ДАОО. – Ф. 44 (Рішельєвський ліцей). – Оп. 1 (1839). – Спр. 65.
6. ДАОО. – Ф. 44 (Рішельєвський ліцей). – Оп. 1 (1839). – Спр. 78.
7. ДАОО. – Ф. 44 (Рішельєвський ліцей). – Оп. 2 (1840). – Спр. 9.
8. ДАОО. – Ф. 44 (Рішельєвський ліцей). – Оп. 2 (1841). – Спр. 1.
9. ДАОО. – Ф. 44 (Рішельєвський ліцей). – Оп. 2 (1846). – Спр. 1.
10. ДАОО. – Ф. 44 (Рішельєвський ліцей). – Оп. 2 (1846). – Спр. 163.
11. ДАОО. – Ф. 44 (Рішельєвський ліцей). – Оп. 3 (1857). – Спр. 33.
12. ДАОО. – Ф. 153 (Лінніченко Іван Андрійович, особовий фонд). – Оп. 1. – Спр. 510.
13. *Алексеев М. В.* Развитие библиотечного дела на юге Украины в 30–40-е гг. XIX века: деятельность библиотечных комитетов в Одесском Ришельевском лицее // *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство.* – 2017. – Т. 22, вип. 1 (17). – С. 29–36.
14. *Василий Васильевич Григорьев по его письмам и трудам, 1816–1881. С приложением портрета и факсимиле / сост. Н. И. Веселовский ; изд. Имп. Рус. Археолог. о-ва.* – СПб. : тип. и хромолит. А. Граншеля, 1887. – [2], 288, 105, [1] с., 1 порт.
15. *Григорьев В. В.* Императорский С. Петербургский университет в течение первых пятидесяти лет его существования : ист. зап. / В. В. Григорьев. – СПб. : в тип. В. Безобразова и комп., 1870. – [2], 432, 96, СХХІІ с.
16. Два століття служіння книзі. Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 1817–2017 / М. В. Алексеев, М. О. Подрезова, О. В. Полевщикова, В. П. Пружина, В. П. Самодурова ; авт. передм. та наук. ред. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. О. С. Мурашко ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : Одес. нац. ун-т, 2017. – 290 с.
17. *Журнал Министерства Народного Просвещения.* – 1850. – Ч. 67, № 27 (6 июня).
18. *Избаш Т. А.* Одесское общество истории и древностей и становление востоковедения в Одессе / Т. А. Избаш, В. В. Скрышник // *Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я.* – Одеса, 2008. – Вип. 2. – С. 23–25.
19. Историческая записка о состоянии и действиях Ришельевского лицея с 31-го августа 1837 по 20-е июня 1838 года // *Речи, произнесенные в торжественном собрании Ришельевского лицея 20-го июня 1838.* – Одесса : в гор. тип., 1838. – С. 1–10.
20. Историческая записка ... с 20-го июня 1838 по 20-е июня 1839 года // *Речи, произнесенные в торжественном собрании Ришельевского лицея 20-го июня 1839 года.* – Одесса : в гор. тип., 1839. – С. 1–11.
21. Историческая записка ..., с 20 июня 1840 по 20 июня 1841 года // *Речи, произнесенные в торжественном собрании в Ришельевского лицея, 22 июня, 1841 года.* – Одесса : в гор. тип., 1841. – С. 89–99.
22. Историческая записка ..., с 20 июня 1841 по 20 июня 1842 года // *Речи, произнесенные в торжественном собрании Ришельевского лицея, 21 июня, 1842 года.* – Одесса : в гор. тип., 1842. – С. 1–22.
23. Историческая записка ..., с 20 июня 1842 по 20 июня 1843 года, с кратким обзором 25-летнего существования лицея // *Речи, произнесенные в торжественном собрании Ришельевского лицея 20-го июня 1843 года.* – Одесса : в гор. тип., 1843. – С. 1–21.
24. Историческая записка ... с 20 июня 1843 по 18 июня 1844 года // *Речи, произнесенные в торжественном собрании Ришельевского лицея 18-го июня, 1844 года.* – Одесса : в гор. тип., 1844. – С. 1–13.
25. Историческая записка ..., с 18 июня 1844 по 17 июня 1845 года // *Годичный акт в Ришельевском лицее бывший 17 июня 1845 года.* – Одесса : в гор. тип., 1845. – С. 1–21.
26. Историческая записка ..., с 17-го июня 1845 г. по 20-е июня 1846 г. // *Годичный акт в Ришельевском лицее, 25 июня 1846 года.* – Одесса : печ. в гор. тип., 1846. – С. 101–118.
27. Историческая записка ..., 20-го июня 1850 по 20 июня 1851 года // *Годичный акт в Ришельевском лицее, 20 1851 года.* – Одесса : в тип. Францова и Нитче, 1851. – С. 1–18.

28. Историческая записка ..., с 20-го июня 1853 по 30-е августа 1854 года // Годичный акт в Ришельевском лицее, 30 августа 1854 года. – Одесса : в гор. тип., 1854. – С. 93–111.
29. Историческая записка ... с 30-го августа 1854 по 28-е августа 1855 года // Годичный акт в Ришельевском лицее, 28 августа 1855 года. – Одесса : в гор. тип., 1855. – С. 53–69.
30. Историческая записка ..., с 28-го августа 1855 по 28-е августа 1856 года // Годичный акт в Ришельевском лицее, 28 августа 1856 года. – Одесса : в гор. тип., 1856. – С. 211–224.
31. Историческая записка ..., с 28 августа 1856 по 1 сентября 1857 года // Торжественный акт Ришельевского лицея, по случаю окончания 1856/1857 академического года, и открытия курсов в новом здании. – Одесса : в тип. Л. Нитче, 1857. – 14 с.
32. Историческая записка о состоянии и действиях Ришельевского лицея // Торжественный акт Ришельевского лицея, по случаю окончания 1858/1859 академического года. – Одесса : в тип. П. Францова, 1859. – С. 33–64.
33. Историческая записка ... с 1 сентября 1859 по 30 августа 1860 года // Торжественный акт Ришельевского лицея, по случаю окончания 1859/1860 академического года. – Одесса : в тип. П. Францова, 1860. – С. 14.
34. Историческая записка ..., с 1 сентября 1862 по 30 августа 1863 года // Торжественный акт Ришельевского лицея, по случаю окончания 1862/1863 академического года. – Одесса : в тип. П. Францова, 1863. – С. 73–92.
35. Историческая записка ..., с 1 сентября 1863 по 30 августа 1864 года // Торжественный акт Ришельевского лицея, по случаю окончания 1863/1864 академического года. – Одесса : в тип. П. Францова, 1864. – С. 105–120.
36. История отечественного востоковедения до середины XIX века / под ред. Г. Ф. Ким, П. М. Шаститко. – М. : Наука, 1990. – 435 с.
37. *Маркевич А. И.* Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета / А. И. Маркевич. – Одесса : Эконом. тип., 1890. – XV, [1], 734, [2], XC с.
38. *Михневич И. Г.* Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея, с 1817 по 1857 год / И. Г. Михневич. – Одесса : в тип. Л. Нитче, 1857. – 200 с.
39. *Мурзакевич Н.* Очерк заслуг сделанных наукам Светлейшим князем Михаилом Семеновичем Воронцовым / Н. Мурзакевич // Зап. Одес. о-ва истории и древностей. – Одесса, 1858. – Т. 4. – 41, [1] с.
40. О новом уставе и штате Ришельевского лицея // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1837. – Ч. 14. – № 6 (июнь). – С. СХСШ-ССХХІ.

Надійшла 19.09.2017 р.

М. В. Алексеенко,

заведующая отделом редких книг и рукописей

Научной библиотеки

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,

ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина,

тел.: (0482) 34 77 89

e-mail: library@onu.edu.ua

СТРУКТУРА БИБЛИОТЕКИ РИШЕЛЬЕВСКОГО ЛИЦЕЯ (1817–1865) В ОДЕССЕ

В статье рассматривается структура библиотеки Ришельевского лицея в Одессе – первого учебного заведения смешанного типа на юге Украины. На основе архивных источников и сведений из периодических изданий Ришельевского лицея книжное собрание рассматривается как библиотечное учреждение. В составе библиотеки Ришельевского лицея выделялись следующие структурные подразделения: фундаментальная (основная) библиотека, студенческая библиотека, библиотека Института восточных языков, а также кабинеты: сту-

денческий кабинет книг (Пироговская библиотека студентов), кабинет для чтения газет и журналов, кабинет для чтения профессоров. Библиотека Ришельевского лицея прошла два основных этапа, связанных с местом лицея в системе учебных заведений Российской империи. Именно с этим связано появление структурных подразделений, деятельность которых была направлена на совершенствование работы библиотечного учреждения как по сохранению и систематизации книг, так и улучшению обслуживания читателей.

Ключевые слова: Ришельевский лицей, библиотека, библиотечный кабинет, библиотечное дело

M. V. Alekseyenko,

Chief of the Department of Rare Books and Manuscripts
Scientific Library of the
Odessa I. I. Mechnikov National University
24, Preobrazhenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine,
tel.: (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

THE STRUCTURE OF THE LIBRARY OF THE RICHELIEU LYCEUM (1817–1865) IN ODESSA

Summary

The article deals with the structure of the library of the Richelieu Lyceum in Odessa, the first mixed school in the south of Ukraine. Based on archival sources and information from the periodicals of the Richelieu Lyceum, the book collection is regarded as a library institution. The following structural subdivisions were divided into the library of the Richelieu Lyceum: the fundamental library, the student library, the library of the Institute of Oriental Languages, and also the classrooms: the student's study of books (Pirogov library of students), the office for reading newspapers and magazines, the cabinet for reading professors. The library of the Richelieu Lyceum has passed two main stages connected with the place of the lyceum in the system of educational institutions of the Russian Empire. This is the reason for the emergence of structural units, whose activities were aimed at improving the work of the library institution both in preserving and systematizing books, and in improving the service of readers.

Key words: Richelieu Lyceum, library, library committee, librarianship

References

- [1] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 44, inventory 1 (1829, economic part), dossier 14.
- [2] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 44, inventory 1 (1838), dossier 33.
- [3] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 44, inventory 1 (1838), dossier 40.
- [4] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 44, inventory 1 (1838), dossier 42.
- [5] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 44, inventory 1 (1839), dossier 65.
- [6] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 44, inventory 1 (1839), dossier 78.
- [7] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 44, inventory 2 (1840), dossier 9.
- [8] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 44, inventory 1 (1841), dossier 1.
- [9] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 44, inventory 1 (1846), dossier 1.
- [10] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 44, inventory 1 (1846), dossier 163.
- [11] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 44, inventory 1 (1857), dossier 33.
- [12] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 153, inventory 1, dossier 510.
- [13] Alekseenko M. V. Razvitie bibliotekhnogo dela na yuge Ukrainy v 30–40-e gg. XIX veka: deyatelnost bibliotekhnikh komitetov v Odesskom Rishelievskom litsee [Development of the library in the south of Ukraine in the 30–40's. XIX century: activities of the library committees in the Richelieu Lyceum of Odessa]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Bibliotekoznavstvo, bibliografознавство, knyhoznаvstvo* [Herald of Odesa National University. Library studies, Bibliography studies, Bibliology]. Odesa, 2017, vol. 22, iss. 1 (17), pp. 29–36.
- [14] Vasily Vasilevich Grigorev po ego pismam i trudam, 1816–1881. S prilozheniem portreta i faksimile [Vasily Vasilyevich Grigoriev on his letters and works, 1816–1881. With the application of a portrait and facsimile]. Sankt-Peterburg, 1887, [2], 288, 105, [1] p.
- [15] Grigorev V. V. Imperatorskiy S. Peterburgskiy universitet v techenie pervykh pyatidesyati let ego sushchestvovaniya [The Imperial St. Petersburg University during the first fifty years of its existence: a historical note]. Sankt-Peterburg, 1870, [2], 432, 96, CXXII p.
- [16] Dva stolittiya sluzhinnia knyzi. Istoriiya Naukovoii biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova, 1817–2017 [Two centuries of service to the book. History of the Scientific Library of the Odessa National University named after I. I. Mechnikov, 1817–2017]. Odesa, 2017, 290 p.
- [17] Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya [Journal of the Ministry of National Education]. 1850, pt. 67, no. 27 (6 iyunya).
- [18] Izbash T. A., Skrypnik V. V. Odesskoe obshchestvo istorii i drevnostey i stanovlenie vostokovedeniya v Odesse [Odessa Society of History and Antiquities and the formation of Oriental Studies in Odessa]. *Lukomoria: arkhеolohiia, etnolohiia, istoriia Pivnichno-Zakhidnoho Prychornomor'ia*. [Lukomorye: archeology, ethnology, history of the Northwest Black Sea]. Odesa, 2008, no. 2, pp. 23–25.
- [19] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelyevskogo litseya 31 avgusta 1837 po 20 iyunya 1838 goda [Historical note about a state and actions of Rishelieu lyceum, from August 31, 1837 to June 20, 1838]. *Rechi, proiznesennyye v torzhestvennom sobranii Rishelyevskogo litseya 20-g iyunya 1838* [The speeches delivered in the solemn meeting of the Richelieu Lyceum on June 20, 1838]. Odesa, 1838, pp. 1–10.
- [20] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelyevskogo litseya s 20-go iyunya 1838 po 20-ye iyunya 1839 goda [Historical note about a state and actions of Rishelieu lyceum, from June 20, 1838 to June 20, 1839]. *Rechi, proiznesonnnyye v torzhestvennom sobranii Rishelyevskogo litseya 20-go iyunya 1839 goda* [The speeches delivered at the ceremonial meeting of the Richelieu Lyceum on June 20, 1839]. Odesa, 1839, pp. 1–11.
- [21] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelyevskogo litseya s 20 iyunya 1840 po 20 iyunya 1841 goda [Historical note about a state and actions of Rishelieu lyceum, from June 20, 1840 to June 20, 1841]. *Rechi, proiznesennyye v torzhestvennom sobranii v Rishelyevskogo litseya, 22 iyunya, 1841 goda* [The speeches delivered in the solemn meeting at the Richelieu Lyceum, June 22, 1841]. Odesa, 1841, pp. 89–99.

- [22] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelyevskogo litseya s 20 iyunya 1841 po 20 iyunya 1842 goda [Historical note about a state and actions of Richelieu lyceum, from June 20, 1841 to June 20, 1842]. *Rechi, proiznesennyya v torzhestvennom sobranii Rishelyevskogo litseya, 21 iyunya, 1842 goda* [The speeches delivered in the solemn meeting of the Richelieu Lyceum, June 21, 1842]. Odessa, 1842, pp. 1–22.
- [23] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelyevskogo litseya s 20 iyunya 1842 po 20 iyunya 1843 goda, s kratkim obzorom 25-letnego sushchestvovaniya litseya [Historical note about a state and actions of Richelieu lyceum, from June 20, 1842 to June 20, 1843, with a brief overview of the 25-year existence of the lyceum]. *Rechi, proiznesennyye v torzhestvennom sobranii Rishelyevskogo litseya 20-go iyunya 1843 goda* [The speeches delivered at the solemn meeting of the Richelieu Lyceum on June 20, 1843]. Odessa, 1843, pp. 1–21.
- [24] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelyevskogo litseya s 20 iyunya 1843 po 18 iyunya 1844 goda [Historical note about a state and actions of Richelieu lyceum, from June 20, 1843 to June 18, 1844]. *Rechi, proiznesennyye v torzhestvennom sobranii Rishelyevskogo litseya 18-go iyunya, 1844 goda* [Speeches delivered in the solemn meeting of the Richelieu Lyceum on June 18, 1844]. Odessa, 1844, pp. 1–13.
- [25] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelyevskogo litseya s 18 iyunya 1844 po 17 iyunya 1845 goda [Historical note about a state and actions of Richelieu lyceum, from June 18, 1844 to June 17, 1845]. *Godichnyy akt v Rishelyevskom litseye byvshiy 17 iyunya 1845 goda* [The annual act in the Richelieu Lyceum was on June 17, 1845]. Odessa, 1845, pp. 1–21.
- [26] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelyevskogo litseya s 17-go iyunya 1845 g. po 20-ye iyunya 1846 g. [Historical note about a state and actions of Richelieu lyceum, from June 17, 1845 to June 20, 1846]. *Godichnyy akt v Rishelyevskom litseye, 25 iyunya 1846 goda* [The annual act at the Richelieu Lyceum, June 25, 1846]. Odessa, 1846, pp. 101–118.
- [27] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelyevskogo litseya s 20-go iyunya 1850 po 20 iyunya 1851 goda [Historical note about a state and actions of Richelieu lyceum, from June 20, 1850 to June 20, 1851]. *Godichnyy akt v Rishelyevskom litseye, 20 iyunya 1851 goda* [The annual act at the Richelieu Lyceum, June 20, 1851]. Odessa, 1851, pp. 1–18.
- [28] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelyevskogo litseya s 20-go iyunya 1853 po 30-ye avgusta 1854 goda [Historical note about a state and actions of Richelieu lyceum, from June 20, 1853 to August 30, 1854]. *Godichnyy akt v Rishelyevskom litseye, 30 avgusta 1854 goda* [The annual act at the Richelieu Lyceum, August 30, 1854]. Odessa, 1854, pp. 93–111.
- [29] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelyevskogo litseya s 30-go avgusta 1854 po 28-ye avgusta 1855 goda [Historical note about a state and actions of Richelieu lyceum, from August 30, 1854 to August 28, 1855]. *Godichnyy akt v Rishelyevskom litseye, 28 avgusta 1855 goda* [The annual act at the Richelieu Lyceum, August 28, 1855]. Odessa, 1855, pp. 53–69.
- [30] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelyevskogo litseya s 28-go avgusta 1855 po 28-ye avgusta 1856 goda [Historical note about a state and actions of Richelieu lyceum, from August 28, 1855 to August 28, 1856]. *Godichnyy akt v Rishelyevskom litseye, 28 avgusta 1856 goda* [The annual act at the Richelieu Lyceum, August 28, 1856]. Odessa, 1856, pp. 211–224.
- [31] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelyevskogo litseya s 28 avgusta 1856 po 1 sentyabrya 1857 goda [Historical note about a state and actions of Richelieu lyceum, from August 28, 1856 to September 1, 1857]. *Torzhestvennyy akt Rishelyevskogo litseya, po sluchayu okonchaniya 1856–1857 akademicheskogo goda, i otkrytiya kursov v novom zdanii* [Solemn Act of the Richelieu Lyceum, on the occasion of the end of 1856–1857 academic year, and the opening courses in the new building]. Odessa, 1857, 14 p.
- [32] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelyevskogo litseya [Historical note on the state and actions of the Richelieu Lyceum]. *Torzhestvennyy akt Rishelyevskogo litseya, po sluchayu okonchaniya 1858–1859 akademicheskogo goda* [Solemn act of the Richelieu Lyceum, on the occasion of the end of 1858–1859 academic year]. Odessa, 1859, pp. 33–64.
- [33] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelyevskogo litseya s 1 sentyabrya 1859 po 30 avgusta 1860 goda [Historical note on the state and actions of the Richelieu Lyceum, from September 1, 1859 to August 30, 1860]. *Torzhestvennyy akt Rishelyevskogo litseya, po sluchayu okonchaniya 1859–1860 akademicheskogo goda* [Solemn Act of the Richelieu Lyceum, on the occasion of the end of 1859–1860 academic year]. Odessa, 1860, pp. 14.
- [34] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelyevskogo litseya s 1 sentyabrya 1862 po 30 avgusta 1863 goda [Historical note on the state and actions of the Richelieu Lyceum, from September 1, 1862 to August 30, 1863]. *Torzhestvennyy akt Rishelyevskogo litseya, po sluchayu okonchaniya 1862–1863 akademicheskogo goda* [Solemn Act of the Richelieu Lyceum, on the occasion of the end of 1862–1863 academic year]. Odessa, 1863, pp. 73–92.
- [35] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelyevskogo litseya s 1 sentyabrya 1863 po 30 avgusta 1864 goda [Historical note on the state and actions of the Richelieu Lyceum, from September 1, 1863 to August 30,

- 1864]. *Torzhestvennyy akt Rishelyevskogo litseya, po sluchayu okonchaniya 1863–1864 akademicheskogo goda* [Solemn Act of the Richelieu Lyceum, on the occasion of the end of 1863–1864 academic year]. Odessa, 1864, pp. 105–120.
- [36] *Istoriya otechestvennogo vostokovedeniya do serediny XIX veka* [The history of Russian oriental studies until the middle of the XIX century]. Moskva, 1990, 435 p.
- [37] Markevich A. I. Dvadsatipyatiletiye imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta: istoricheskaya zapiska. Akademicheskiye spiski [25th Anniversary of the Imperial Novorossiysk University: a historical note. Academic lists]. Odessa, 1890, XV, [1], 734, [2], XC p.
- [38] Mikhnevich I. G. Istoricheskiy obzor sorokaletiya Rishelyevskogo litseya, s 1817 po 1857 god [Historical review of the fortieth anniversary of the Richelieu Lyceum, from 1817 to 1857]. Odessa, 1857. 200 p.
- [39] Murzakevich N. Ocherk zaslug sdelaynykh naukam Svetleyshim knyazem Mikhailom Semenovichem Vorontsovym [Essay on the merits made by the Sciences to the Light Prince Mikhail Semenovich Vorontsov]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey* [Notes of the Odessa Society of History and Antiquities]. Odessa, 1858, vol. 4, 41, [1] p.
- [40] O novom ustave i shtate Rishelyevskogo litseya [On the new statute and staff of Richelieu Lyceum]. *Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya* [Journal of the Ministry of National Education]. 1837, vol. 14, no 6 (iyun). pp. CXCIII–CCXXI.